

‘Geen erg heldhaftig verhaal’. Op zoek naar antihelden in het Rijksmuseum

Eveline van Rijswijk

Stel je voor, je bent op een dag twee van je pistolen aan het schoonmaken, omdat één ervan kort daarvoor nog weigerde een schot te lossen. Plotseling gaat het pistool waar niets mee aan de hand was ineens af en vliegt er een kogel door je kin en kaak, waarna je – na een week van helse pijnen – komt te overlijden. Ter herinnering aan jouw ietwat ongelukkige dood worden beide pistolen, met in de ene nog de niet afgevuurde kogel die het pistool geblokkeerd had, bewaard. Eeuwen later kunnen miljoenen bezoekers in het Rijksmuseum zich vergapen aan de pistolen en op een klein informatiebordje precies lezen hoe jij op een wat kneuterige manier aan je einde gekomen bent. Droogjes merkt het Rijksmuseum op dat het ‘geen erg heldhaftig verhaal’ is, maar kennelijk werden de wapens toch bewaard voor het nageslacht.

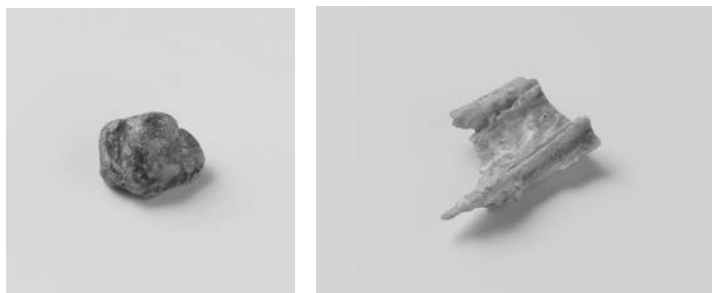

Afb. 1: De pistolen.¹

Stel je nu voor dat je de mogelijkheid hebt om op een hele andere manier de geschiedenisboeken in te gaan, namelijk als een gesneuvelde strijder voor het vaderland. Tijdens de Slag bij Hulst in 1640 word je, al rijdend op je paard, getroffen door een kogel in je onderrug, waarna je zeven dagen later

¹ [Http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.233747](http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.233747).

aan de gevolgen van je verwondingen overlijdt. De zwaar vervormde loden kogel wordt uit je wond gepeuterd, net als wat stukjes bot en die worden vervolgens zorgvuldig bewaard. Ook deze objecten komen eeuwen later in het Rijksmuseum terecht, waardoor miljoenen bezoekers kunnen lezen over jouw heldhaftige optreden. Bovendien heb je nog meer geluk, want de objecten komen in dezelfde vitrine te liggen als waar de pistolen liggen waarmee een of andere schlemiel zich per ongeluk dodelijk verwond heeft.

Afb. 2: Een loden kogel en een stukje bot.²

Als je dan toch mag kiezen hoe je de geschiedenisboeken in wilt gaan, dan kies je waarschijnlijk voor het tweede verhaal. Maar om welke twee personen gaat het eigenlijk in deze verhalen? Eerstgenoemde was niemand minder dan Willem Frederik van Nassau, stadhouder van Friesland, Groningen en Drenthe, die op 31 oktober 1664 aan zijn einde kwam. Willem Frederik kwam overigens niet alleen op een knullige manier aan zijn einde, ook tijdens zijn leven kon hij als stadhouder niet altijd een vuist maken. Hij beraamde met stadhouder Willem II in 1650 zelfs een plan om Amsterdam aan te vallen, maar dat mislukte jammerlijk. Misschien kan Willem Frederik van Nassau überhaupt de boeken in als grootste antiheld van het Rijksmuseum, want ook in de dagboeken die bewaard gebleven zijn, komt een niet al te rooskleurig beeld van hem naar boven. Zo hield hij daarin nauwgezet bij hoe het met zijn stoelgang ging als hij ziek was en noteerde ook zijn braakpartijen zorgvuldig.³

² Loden kogel: <http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.233751>. Stukje bot: <http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.233753>.

³ Zie L. Kooijmans, *Liefde in opdracht. Het hofleven van Willem Frederik van Nassau* (Amsterdam 2000).

Het tweede, meer heldhaftige verhaal, gaat over niemand minder dan de oudere broer van Willem Frederik, Hendrik Casimir I, die al in 1640 om het leven was gekomen, waarna Willem Frederik het stokje van Hendrik Casimir over had mogen nemen als stadhouder. Hendrik Casimir was dus gesneuveld tijdens de Slag bij Hulst en om zijn heldenstatus nog meer te vergroten werd ook een met bloed doordrenkt hemd bewaard, al is het niet helemaal zeker of dit hemd daadwerkelijk van hem geweest is.⁴ Ook dit hemd is onderdeel van de collectie van het Rijksmuseum. Van het witte linnen is haast niks meer over dankzij de grote bloedvlekken en het feit dat het hemd gescheurd en verteerd is.⁵ Alsof het met bloed doordrenkte hemd niet genoeg was, is er ook nog de kolder die hij droeg tijdens de slag, waar precies ter hoogte van de onderrug nog een gat zit.⁶ De kolder en het hemd worden momenteel trouwens niet tentoongesteld.⁷

Overigens valt er ook een kanttekening te maken bij het ‘heldendom’ van Hendrik Casimir. Dat hij gewond raakte aan zijn onderrug, had hij namelijk aan zijn eigen miscalculatie te danken. Hoewel de Spanjaarden namelijk weinig troepen hadden, had de Spaanse aanvoerder zijn trompettisten verschillende melodieën laten spelen, waardoor Hendrik Casimir op de vlucht geslagen was tijdens de aanval op Fort Moerschans. Stadhouder Frederik Hendrik beval vervolgens om de andere forten aan te vallen, waarna Hendrik Casimir op slechts 28-jarige leeftijd zou sneuvelen bij de slag om – ironisch genoeg – ‘Fort Nassau’. Het offensief zelf mislukte bovendien.

De voorwerpen die herinneren aan de twee broers – de pistolen, de loden kogel, het stuk bot, het linnen hemd, de kolder – ze waren allemaal onderdeel van de collectie van Friese stadhouders en kwamen zo uiteindelijk terecht in het Rijksmuseum.

⁴ Hemd: <http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.1775>. G. van der Ham, *De Geschiedenis van Nederland in 100 voorwerpen* (Amsterdam 2013) 126-130.

⁵ Nu komen er zelfs twee van dit soort hemden voor in de collectie van het Rijksmuseum, dus óf Hendrik Casimir droeg er twee, óf een of beide hemden waren niet echt van hem, maar van iemand anders die gesneuveld is. Dit tweede exemplaar is overigens minder gehavend dan het eerder genoemde exemplaar: <http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.1773>.

⁶ Kolder: <http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.310352>.

⁷ Overigens bevindt zich in de collectie van het Rijksmuseum ook nog een hoed en een onderbroek die mogelijk van Hendrik Casimir geweest zijn.

Wat deze voorwerpen mooi illustreren is hoe er in de geschiedenis omgegaan wordt met heldendom. Bepaalde voorwerpen kunnen dienen als historisch ‘bewijsmateriaal’ om iemands heldenstatus extra te onderstrepen. Gaat het om invloedrijke personen, dan kunnen deze voorwerpen zelfs verworden tot een soort vaderlandse relieken. Maar dat roept in het kader van dit nummer van *Leidschrift* over antihelden ook de vraag op of er in de vaste opstelling van het Rijksmuseum ook objecten te vinden zijn van figuren uit de Nederlandse geschiedenis die niet bepaald het prototype held zijn.⁸ In hoeverre is er in de vaste opstelling van het Rijksmuseum ruimte voor deze zogenaamde ‘net-niet-helden’, *wannabe*-helden of antihelden? Tijdens deze zoektocht wordt uitgegaan van de antiheld als een persoon die niet zozeer bewonderd wordt, maar juist medelijden of spot opwekt en meer een slachtoffer is van een samenloop van omstandigheden dan zelf een vuist heeft kunnen maken om de loop van de geschiedenis te beïnvloeden.⁹

Negentiende-eeuws en nationalistisch?

De zoektocht naar antihelden in een museum zoals het Rijksmuseum is overigens geen vanzelfsprekende onderneming. Zo kwam er bij de heropening van het Rijksmuseum in het voorjaar van 2013 kritiek op de grote aandacht voor vaderlandse helden. Het Rijksmuseum was nog altijd ‘negentiende-eeuws en nationalistisch, met ontzag voor de geschiedenis van de grote mannen’, concludeerden Marieke Bloembergen en Martijn Eickhoff.¹⁰ Geert Janssen schreef dat er maar weinig aandacht was voor ‘outsiders’ in het museum: ‘We krijgen wel heel veel voorwerpen te zien die

⁸ In het Rijksmuseum zijn acht eeuwen geschiedenis met ongeveer achtduizend objecten in tachtig zalen te zien. De collectie telt in totaal 1,2 miljoen objecten. Online kan de collectie doorzocht worden, de teller staat anno 2016 op meer dan vijfhonderdduizend objecten, waaronder honderdduizenden prenten, duizenden tekeningen, schilderijen, foto’s, penningen, beeldhouwwerken, poppenhuizen, munten, sieraden, kleding, serviezen, miniaturen en ga zo maar door. Voor dit artikel heb ik gekeken naar de vaste opstelling zoals in het voorjaar van 2016.

⁹ Definitie van een antiheld ontleend aan: G.J. van Bork e.a., *Algemeen Letterkundig Lexicon* (2012 - 2015).

¹⁰ M. Bloembergen en M. Eickhoff, ‘Een klein land dat de wereld bestormt. Het nieuwe Rijksmuseum en het Nederlandse koloniale verleden’, *BMGN – Low Countries Historical Review* 129.1 (2014) 156-169: 157.

hebben behoord tot de “insiders” van de Gouden Eeuw, maar horen weinig verhalen van de mogelijke ‘outsiders’ in die samenleving’.¹¹

Namens het Rijksmuseum reageerde hoofd van de afdeling geschiedenis, Martine Gosselink. Zij gaf aan dat het museum qua decoraties misschien de negentiende-eeuwse sfeer had teruggebracht, maar dat het ‘uitdrukkelijk een eenentwintigste-eeuws en dus kritisch beeld van de Nederlandse cultuur en geschiedenis’ geeft. Verder legde ze uit dat het museum nu eenmaal te maken heeft met de beperkingen van de collectie, waardoor het museum niet een ‘louter historisch’ museum kan zijn en ook niet volledig, waardoor bijvoorbeeld ‘aspecten als gender, migratie en ‘de ander’’, niet helemaal uit de verf kunnen komen.¹²

Is het museum inderdaad negentiende-eeuws en nationalistisch als het aankomt op de omgang met vaderlandse helden? Als je het aantal objecten van een held in de vaste opstelling als maatstaf neemt, dan neigt dit in het geval van een Michiel de Ruyter (vertegenwoordigd met maar liefst 36 objecten!) toch zeker naar een lichte vorm van trots op ‘onze zeeheld’. Toch is het museum in haar omgang met helden zeker niet negentiende-eeuws te noemen, omdat het de verering van vaderlandse helden juist ook problematiseert.

Dat het museum ook kanttekeningen plaatst bij wat voorheen de grote vaderlandse helden waren, blijkt in het bijzonder bij Jan Pieterszoon Coen. In navolging van de discussie over een standbeeld van Coen in Hoorn in 2011, waar een kritische noot toegevoegd werd op het tekstbordje bij het standbeeld, kun je nu ook in het Rijksmuseum lezen dat ‘Coens onderneming gepaard ging met diverse militaire acties, waar de inheemse bevolking zwaar onder te lijden had’.¹³ Daarmee is er een nieuwe categorie in het Rijksmuseum ontstaan: die van ‘gevallen helden’, ofwel vaderlandse helden die inmiddels te controversieel zijn om nog voor ‘echte’ held door te kunnen gaan. Marieke Bloembergen en Martijn Eickhoff concludeerden in hun recensie dan ook dat het museum ‘duidelijk zijn best gedaan [heeft om] te tonen het Nederlandse koloniale rijk ontstond en de pijnpunten ervan zichtbaar te maken’.¹⁴

¹¹ G.H. Janssen, ‘Less is More. Geschiedenis in het Rijksmuseum’, *BMGN – Low Countries Historical Review* 129.1 (2014) 146-155.

¹² M. Gosselink, ‘Replik van het Rijksmuseum’, *BMGN – Low Countries Historical Review* 129.1 (2014) 170-180: 173.

¹³ J.P. Coen, <http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.9849>.

¹⁴ Bloembergen en Eickhoff, ‘Een klein land dat de wereld bestormt’, 162.

Koloniale antihelden

Laten we de zoektocht naar antihelden bij deze koloniale geschiedenis vervolgen. Met name de collectie van de negentiende eeuw levert interessante kandidaten voor de titel van antiheld op. Twee schilderijen springen daarbij in het oog. Zo valt op een schilderij van Nicolaas Pieneman te zien hoe Diponegoro, een Javaanse prins en opstandelingenleider tijdens de Javaoorlog (1825-1830), het hoofd moest buigen voor de luitenant-generaal Hendrik Baron de Kock. Diponegoro had in 1825 een massale opstand tegen het Nederlandse gezag ontketend, wat als een totale verrassing kwam voor het gouvernement. Vijf jaar zou de Javaoorlog (1825-1830) duren, omdat de vredesonderhandelingen telkens mislukten. Pas in februari 1830 gaf Diponegoro op.

Wie het schilderij (afb. 3) bekijkt, ziet meteen wie hier de overwinnaar – en zelfs held – is en wie de verliezer. Dat is niet geheel verwonderlijk, want het schilderij is in opdracht van luitenant-generaal De Kock zelf gemaakt, wat de ferme houding en vastberaden blik van De Kock verklaart.¹⁵ Maar deze ‘koloniale held’ die de slepende oorlog beëindigd had, blijkt in de omgang met Diponegoro een niet helemaal zuiver spel gespeeld te hebben. Zo zou Diponegoro uitgenodigd zijn om te onderhandelen over een correcte afhandeling van de oorlog, maar na het gesprek mocht hij niet vertrekken zoals afgesproken en werd hij gearresteerd en verbannen. Volgens Baron de Kock was het gevaar te groot dat Diponegoro weer een opstand zou ontketen. Diponegoro zou vele jaren later in ballingschap overlijden, geen erg succesvol einde van zijn carrière als opstandeling. Eén troost voor Diponegoro is uiteraard dat hij in Indonesië wél gezien wordt als held. Want daar waar Diponegoro in het Rijksmuseum nog steeds de ‘onderworpenen’ is, heeft Indonesië hem in de jaren zeventig officieel uitgeroepen tot nationale held. Ook is het wellicht een schrale troost voor Diponegoro dat we – net als bij Jan Pieterszoon Coen – nu met andere ogen naar De Kock kijken. Niet het beeld van een held, maar het beeld van een man die zich niet hield aan een *gentleman's agreement* blijft hangen na het zien van dit schilderij.

¹⁵ De zoon van Hendrik Merkus de Kock schonk het schilderij in 1907 aan het Rijksmuseum, <http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.7679>.

Afb. 3: Diponegoro en Baron de Kock.¹⁶

Een heel ander type antiheld uit deze koloniale periode is de tragische held Kees Pop, een gewonde Afrikaanse militair die Isaac Israëls waarschijnlijk in 1882 in het Werfdepot van het KNIL te Harderwijk schilderde (afb. 4). De geschiedenis van deze Afrikaanse militairen in Indië is ironisch: zo'n drieduizend militairen werden in de negentiende eeuw vanuit de West-Afrikaanse kust – het tegenwoordige Ghana – geronseld om te gaan vechten tegen de bevolking in Atjeh. Net als de andere Afrikaanse soldaten kreeg de door Israëls geportretteerde 'Kees Pop' een naam die voor Nederlanders gemakkelijker uit te spreken was dan de originele naam van de militair.¹⁷

¹⁶ [Http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.7679](http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.7679).

¹⁷ E. Sint Nicolaas, 'Een Afrikaan in dienst van het KNIL: Een zoektocht naar de naam bij het gezicht', *Bulletin van het Rijksmuseum* 48.4 (2000) 294-303. Zijn originele naam is overigens niet bekend.

Afb. 4: Kees Pop.¹⁸

Israëls heeft hem op een fascinerende en dubbelzinnige wijze geschilderd. Ergens is Kees Pop een held, getuige de twee militaire onderscheidingen die bij hem opgespeld zijn. Zo draagt hij de Atjeh-medaille (met het blauwe lint) voor zijn deelname aan de eerste Atjeh-expeditie in 1873-1874 en het Kruis voor Belangrijke Krijgsverrichtingen (met het groen-oranje lint). Weliswaar zijn het geen hoge onderscheidingen, maar toch. Twaalf jaar maar liefst diende Kees in het KNIL en ergens tijdens die strijd is hij gewond geraakt. Nu kan een gewonde militair zeer heldhaftig zijn, maar Kees Pop is vooral tragisch. De medailles prijken niet echt op zijn borst, ze hangen daar maar een beetje, half bedekt door de witte mitella waarin zijn gewonde arm hangt. We zien hier geen held, maar een man die – vermoeid door de strijd voor een land dat niet het zijne is – wacht op terugkeer naar West-Afrika.

Size matters

In welke oorlog je vecht en wat de uitkomst van die oorlog is, bepaalt uiteraard hoe het schilderij eruit komt te zien dat na afloop van dit soort historische gebeurtenissen gemaakt wordt. Wie zoekt naar helden en

¹⁸ <http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.358366>.

antihelden moet dan ook alert zijn op zoiets ogenschijnlijk triviaals als de grootte van een schilderij.

Wie de eerste zaal van de negentiende eeuw in het Rijksmuseum in loopt, wordt bijvoorbeeld omvergeblazen door een enorm schilderij van maar liefst 5,5 bij 8 meter, waarop de slag bij Waterloo afgebeeld wordt. De centrale held op dit schilderij is Arthur Wellesley, aanvoerder van de coalitie die Napoleon succesvol versloeg. De Nederlandse historieschilder en latere directeur van het Rijksmuseum Jan Willem Pieneman had het schilderij aan Wellesley willen verkopen, maar uiteindelijk werd het gekocht door koning Willem I. De reden? Zijn zoon, Willem, stond er ook op afgebeeld. Op de linkervoergrond had Pieneman de kroonprins die gewond was geraakt aan zijn schouder, als een echte held geportretteerd.¹⁹

Maar wie goed rondkijkt, ziet juist ook de tragiek van deze held van Waterloo in deze zaal. Zo enorm als het doek is waarop de heldendaad van de kroonprins in Waterloo afgebeeld is – het schilderij past maar net in het museum – zo pietepouterig zijn de twee schilderijtjes waarop de strijd tegen de Belgen afgebeeld is. Ze hangen wat weggemoffeld in de hoek, links van het grote Waterloo-schilderij.

In de strijd tegen de Belgen was het in eerste instantie de tweede zoon van koning Willem I, prins Frederik, geweest, die in Brussel de orde moest herstellen, maar daar niet in slaagde. Hij moest zich na een paar dagen al terugtrekken. De daden van de toekomstige Willem II tijdens de Tiendaagse Veldtocht, specifiek de slag bij Boutersem op 12 augustus 1831, werden vastgelegd op een schilderijtje van amper 46 bij 60 centimeter groot. Veel meer dan een prins die naast zijn gewonde paard staat voor een boerenhuis is niet te zien.²⁰ En dan hangt er ook nog een nietszeggend schilderijtje van een legerkamp in Rijen.²¹ Het contrast met de Slag bij Waterloo kan haast niet groter.

Het boeiende is dat in België de rollen omgedraaid zijn. In Brussel vind je juist een enorm schilderij van Waterloo-achtige proporties over de gewonnen strijd tegen Nederland. Gustaf Wappers maakte dit ‘Tafereel van de Septemberdagen 1830 op de Grote Markt te Brussel’ – ofwel het moment waarop de Belgische onafhankelijkheidsverklaring voorgelezen werd – maar liefst 4,5 meter bij 6,6 meter groot. Iets kleiner dan het schilderij van Waterloo van Pieneman, maar het punt is duidelijk: het maakt

¹⁹ Waterloo: <http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.5029>.

²⁰ Slag bij Boutersem: <http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.5035>.

²¹ Legerkamp bij Rijen: <http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.356879>.

voor je heldenstatus niet alleen veel uit in welke oorlog je vecht en of je die oorlog glanstrijk wint of niet, maar ook dat *size matters* bij de verbeelding van hoe groots je heldendaad was.²² De kleine schilderijtjes over de Belgische Opstand maken in één oogopslag duidelijk dat hier niets groots werd verricht.

‘Jan de Martelaar’

Wie over de Belgische Opstand spreekt, kan uiteraard ook niet om Jan van Speijk heen, de kanonneerbootcommandant die ‘dan liever de lucht in’ ging dan dat hij in Belgische handen zou vallen. Toen Nederland na de verloren oorlog snakte naar vaderlandse helden – alleen al om zich af te kunnen zetten tegen de nieuwe Belgische natie – was daar de dankbare figuur van Jan van Speijk. Maar ook zijn heldendom is gemankeerd.

Op het schilderij dat Jacobus Schoemaker Doyer maakte van Van Speijk zie je twee zeelieden vluchten terwijl Van Speijk de lont in het kruitvat steekt.²³ Terwijl de bemanning op de achtergrond duidelijk niet erg heldhaftig is, prijkt van Speijk als vastberaden superheld op de voorgrond. Je herkent de held pas als je de niet-helden om hem heen ziet, is hier de boodschap. Daar – op dat moment, 5 februari 1831 – wordt het kaf van het koren gescheiden. De paniek in de ogen van de twee andere aanwezigen maakt Van Speijk vanzelfsprekend de echte held.

Je kunt het zo gek niet verzinnen of het is vervolgens gemaakt van de overblijfselen van Van Speijks kanonneerboot: van decoratieve metalen rozentakjes tot een mooie ring.²⁴ Het mooie is dat deze voorwerpen zelfs voorzien werden van een echtheidscertificaat, vergelijkbaar met de stukjes van de Berlijnse muur die je vandaag de dag kunt kopen als souvenir.

De uitkomst van de oorlog tegen de Belgen, was niet bepaald iets om trots op te zijn. De weinige helden die er waren, werden dan ook gekoesterd. En dus valt Van Speijk eigenlijk in de categorie van ‘zogenaamde helden om je verlies mee te kunnen verwerken’.²⁵ Dat verklaart ook dat de populariteit

²² Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België te Brussel.

²³ Jan van Speijk: <http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.5415>.

²⁴ Rozentakje: <http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.233442>.

Ring: <http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.362515>.

²⁵ G. van der Ham, *De geschiedenis van Nederland in 100 voorwerpen* (Amsterdam 2013), 340.

van Van Speijk maar van korte duur was. Na 1840 was zijn verering niet meer relevant – de scheiding tussen Nederland en België was tenslotte een voldongen feit.²⁶ Het verlies was verwerkt en de nutteloze dood van Jan had van hem geen echte duurzame held gemaakt.

En dus zou ik Jan van Speijk willen vergelijken met een andere 'Jan de Martelaar': Jan van Schaffelaar. In de Voorhal van het Rijksmuseum vind je een gigantisch schilderij van deze Jan van Schaffelaar die zich – volgens de overlevering – van een omsingelde toren afgooide waardoor de Hoeken de Kabeljauwen zouden sparen tijdens de Hoekse en Kabeljauwse twisten in de vijftiende eeuw.²⁷ Deze daad van Jan was van het zuiverste martelaarschap, want hij had met zijn zelfopoffering de levens van zijn volk gered. Daarbij steekt de wat roekeloze en zinloze opoffering van levens door Jan van Speijk toch enigszins schril af.

De Gouden Eeuw: een rijkeluiszoontje en een barbaar

De zoektocht naar antihelden in de zalen die draaien om de Gouden Eeuw is misschien wel het meest complex. Zaal na zaal vind je hier vele portretten van succesvolle mensen behorende tot het establishment in de Gouden Eeuw. Alleen als je goed zoekt en de verhalen achter deze portretten onderzoekt, ontdek je de minder geslaagde karakters. Tussen al die pracht en praal en succesverhalen van ondernemers en machtige bestuurders vind je in de zaal 'Burgers aan de macht' bijvoorbeeld een portret van Gerard Bicker, in de volksmond tegenwoordig ook wel de 'dikke Bicker' genoemd. Het portret van de twintigjarige Gerard Bicker, Heer van Engelenburg, is gerust iconisch te noemen.²⁸ Enerzijds is hij de vleesgeworden verwezenlijking van de rijkdom en macht van zijn familie, de invloedrijke Bickers uit Amsterdam, anderzijds is zijn postuur niet bepaald een visitekaartje en zijn levensloop ook niet echt glorieus. De dikke Bicker – hij zou wel 220 kilo gewogen hebben – was in 1649 drost van Muiden geworden, waardoor hij de toegangswegen naar Amsterdam moest bewaken. Die ene taak wist hij niet erg glansrijk te vervullen, want op een dag in 1650 moest hij de burgemeesters mededelen dat hij vernomen had van een postbode dat stadhouder Willem II (inderdaad, samen met de eerder

²⁶ L. Jensen, *De verbeerlijking van het verleden* (Nijmegen 2008).

²⁷ Jan van Schaffelaar: <http://hdl.handle.net/10934/RM0001.HARCHIEF.28478>.

²⁸ Gerard Bicker; <http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.8663>.

genoemde onfortuinlijke stadhouder Willem Frederik) een aanslag op de stad aan het beramen was – de troepenmacht was al in de buurt, maar kon Amsterdam kennelijk niet helemaal vinden – maar Gerard Bicker zou volgens het pamflet *‘t Muyder Sproockje’* uit het raam gesprongen zijn en in een bootje gevlucht zijn. De poorten werden wel gesloten en stadhouder Willem II slaagde er niet in Amsterdam in te nemen. Ook in de liefde ging het Gerard Bicker niet goed af, zijn huwelijk met Alida Coninx liep uit op een echtscheiding. De ouders van Gerard waren altijd al tegen het huwelijk geweest en hadden hun zoon zelfs aangeklaagd omdat hij voor haar gekozen had. Gerard Bicker valt in die zin in de antiheld-categorie van het rijkeluiszootje die in de schaduw stond van zijn vader, de succesvolle Andries Bicker, die zelfs tien maal verkozen werd als burgemeester.

Ongetwijfeld zijn er nog meer van dit soort verhalen te vinden achter de ogenschijnlijk succesvolle figuren uit de Gouden Eeuw. Veel aandacht gaat echter uit naar de helden van deze periode. Dat er in de Gouden Eeuw een grote behoefte ontstond om juist ‘vaderlandse helden’ te eren, is logisch: een nieuwe staat moet zichzelf uiteraard profileren door middel van zijn helden.

Afb. 5: *Civillis* door Rembrandt.²⁹

²⁹ <http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.547200>. Het schilderij hing de afgelopen jaren in het Rijksmuseum, al is het een bruikleen uit Zweden.

Het is daarom extra interessant om stil te staan bij een schilderij dat Rembrandt in die tijd maakte van de ‘oer-vaderlandse’ held Julius (Claudius) Civilis, die in 69-70 na Christus in opstand kwam tegen de Romeinen. Na de Vrede van Münster – een mooi moment om de mythe van de Bataafse Opstand nog eens af te stoffen – had Rembrandt de opdracht gekregen om een schilderij te maken van Civilis voor het stadhuis op de Dam. Maar wat deed Rembrandt? Hij schilderde Civilis als een woeste man, in plaats van als een klassieke held. Het oordeel van de commissie was dan ook vernietigend: Rembrandt had geen held geschilderd, maar een barbaar! Niet eens een net-niet-held, maar een regelrechte barbaar. Het schilderij – oorspronkelijk 6,5 bij 5 meter, kwam daarom nooit in het stadhuis te hangen en Rembrandt heeft het toen vermoedelijk zelf kleiner gesneden, waardoor er nu ‘nog maar’ een deel van slechts 2 bij 3 meter overbleef.

Wie ooit oog in oog gestaan heeft met dit schilderij, beseft meteen dat Civilis inderdaad niet het prototype held is. Ter vergelijking: in de voorhal in het Rijksmuseum hangt ook een negentiende-eeuwse versie van Claudius Civilis, gemaakt door Georg Stum, waarin Civilis een atletische en waardige figuur is.³⁰ Het schilderij van Rembrandt is kortom interessant in de zoektocht naar helden en antihelden omdat het mooi illustreert dat we hele sterke ideeën hebben bij hoe helden of juist antihelden eruit horen te zien.

Een viezige vlecht en een oude schoen

Tot slot, zijn er ook vrouwelijke antihelden in het Rijksmuseum te vinden? Jazeker, op de afdeling ‘Vaderlandse relieken’ vinden we twee vrouwen die in aanmerking komen voor de twijfelachtige titel van antiheldin: Jacoba van Beieren en de freule van Dorth. Een viezige vlecht en een stel half vergane schoenen herinneren aan deze vrouwen.

³⁰ Civilis: <http://hdl.handle.net/10934/RM0001.HARCHIEF.28480>.

Afb. 6: de vlecht en de schoenen.³¹

De vlecht is van Jacoba (afb. 6a). Haar leven als gravin van Holland aan het begin van de vijftiende eeuw verliep dramatisch – ze wist de controle over haar landen niet te behouden – maar desondanks werd ze in de eeuwen daarna gezien als een Hollandse heldin. Interessant is dat de Patriotten haar eind achttiende eeuw als een ‘nieuwe heldin’ adopteerden. De Patriottentijd zorgde voor een opleving van de aandacht voor vaderlandse helden en vandaar dat die ook door zowel de Patriotten als de Oranjegezinden toegeëigend werden. Betje Wolff offerde in 1772 in *Omveranderlijke Santhorstsche Geloofsbelijdenis* dan ook om bedevaarten te houden naar plekken waar relikken bewaard werden van staatsgezinde helden zoals het stokske van Oldenbarnevelt, de kist van Hugo de Groot, een schoen van De Ruyter en een pen van de Gebroeders de Witt.³² Ook zag die periode een opleving in het produceren van allerlei *merchandise* van grote helden uit het verleden. De patriot Johannes Mol, dominee en porseleinfabrikant, produceerde daarom rond 1780 een serie van vaderlandse helden in porselein. Die beeldjes van bijvoorbeeld Kenau tot aan Johan de Witt zijn allemaal te zien in de vaste opstelling van het museum.³³

Rond 1770 vonden er opgravingen plaats in de grafkelders van de graven van Holland aan het Binnenhof. In een van de graven werd – zo

³¹ : Vlecht: <http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.233375>. Schoenen: <http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.506248>.

³² F. Grijzenhout, *Erfgoed, geschiedenis van een begrip* (Amsterdam 2007) 121.

³³ Zie bijvoorbeeld het beeldje van Kenau: <http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.15476>. Zie ook het artikel in deze editie van *Leidschrift* over Johan de Witt als antiheld.

zegt men – deze wat viezige vlecht gevonden, waarvan men ging beweren dat die van Jacoba was. Of dat echt zo is, is dus nooit bewezen. Hoewel Johanna dus ruim drie eeuwen na haar overlijden – voor politieke doeleinden – gepromoveerd werd tot heldin, is ze moeilijk een klassieke heldin te noemen.

De halfvergane schoenen zijn van Judith van Dorth (afb. 6b), die zowel in de categorie ‘vrouwelijke’ als ‘volkse’ antiheld past. Van Dorth, afkomstig uit een verarmde adellijke familie die niet wars van geweld was, bleef Oranjegezind toen de Patriotten aan de macht kwamen. Toen in 1799 het gerucht ging dat erfprins Willem Frederik van Oranje langs Groenlo zou trekken, ging Van Dorth naar Groenlo in een koets die met oranje linten versierd was. Het bleek niet meer dan een gerucht. Toen bleek dat er een patriot doodgestoken was in Groenlo, zou Van Dorth gezegd hebben: ‘Broer, daar is er nog maar één capot, daar moeten er meer aan, het is maar één patriot!’. Drie dagen later werd ‘de freule Van Dorth’ gearresteerd en aangeklaagd vanwege sympathieën voor Oranje. De freule werd op 24 november 1799 geëxecuteerd. Een zeskoppig vuurpeloton schoot haar neer. Volgens de overlevering zou ze zich, al liggend in de kist, nog één keer opgericht hebben, waarna er nog een schot klonk en de freule stierf. De freule was al met al een slachtoffer van de politieke omstandigheden en van haar eigen weinig diplomatieke karakter.

De schoenen die de freule droeg tijdens haar executie zijn – in tegenstelling tot de vlecht van Jacoba – nooit echt als relik gekoesterd, maar vallen meer in de categorie ‘archeologische vondsten’. Bij een verbouwing van de kerk van Lichtenvoorde in 1929 werden de schoenen namelijk pas aangetroffen. De omschrijving die het Rijksmuseum geeft van de schoenen in de catalogus maakt de hele geschiedenis van de freule zo mogelijk nog triester: ‘Leren damesschoen, waarvan alleen de zool met hak over is. De hak zit los.’ Ook dat nog.

Conclusie

De zoektocht naar antihelden in het Rijksmuseum heeft een aantal kleurrijke figuren opgeleverd. Sommige antihelden zijn tragisch, andere vooral roekeloos en weer andere schlemielig of ronduit bang. Veel van de besproken antihelden wilden heel graag iets bereiken en hadden daar

wellicht ook wel bepaalde talenten voor, maar ze slaagden daar niet helemaal in.

Wie bij een volgend bezoek aan het Rijksmuseum wil genieten van ‘gesneuvelde antihelden’ kan terecht bij de knullig gestorven stadhouder Willem Frederik, de neergeschoten Hendrik Casimir, de geëxecuteerde freule van Dorth of toch gewoon bij *good old* Jan van Speijk die – helemaal in vergelijking met Jan van Schaffelaar – een enigszins mislukte martelaar was. Voor wie geïnteresseerd is in de meer tragische helden, kan gaan kijken bij de schilderijen van Diponegoro en Kees Pop of zich vergapen aan het rijkeluiszoontje dat zelf niet veel wist te bereiken, Gerard Bicker. Ben je meer geïnteresseerd in ‘gevalen’ koloniale helden, ga dan op bezoek bij Jan Pieterszoon Coen en Hendrik Baron de Kock en mocht je een antiheld willen zien die later juist geadopteerd werd als held, bekijk dan de vlecht van Jacoba van Beieren.

Let tijdens je bezoek ook goed op hoe helden juist afgebeeld worden, zodat je de antiheld sneller leert herkennen. Er bestaan namelijk in elke periode duidelijke ideeën over hoe je een ‘echte’ held en een ‘echte’ heldendaad afbeeldt: het liefst op een groot doek (Waterloo) en op atletische wijze (Civilis door Georg Sturm) in plaats van klein (Belgische Opstand) en woest (Civilis door Rembrandt). Wat de antihelden in het Rijksmuseum overigens met elkaar gemeen hebben, is dat ze duidelijk maken dat ‘echte helden’ misschien wel heel zeldzaam zijn. De hierboven besproken ‘antihelden’ zijn daarentegen wel een stuk menselijker dan bijvoorbeeld een Michiel de Ruyter. En dat maakt een bezoek aan het Rijksmuseum vermakelijker dan wanneer je continu het gevoel hebt terecht gekomen te zijn op de PR-afdeling van het establishment van de afgelopen eeuwen.